

IBTIDOIY JAMOA TUZUMI DAVRI DINIY E'TIQODLARI TARIXI

Nurullayev Bekzod Kuronboy o'g'li

Urganch davlat universiteti,

Ijtimoiy-iqtisodiy fanlar fakulteti, 1-kurs magistranti.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.14452624>

Annotatsiya. Ushbu maqolada ibtidoiy jamoa tuzumi davridagi diniy e'tiqodlarning shakllanishi, rivojlanishi va ularning ijtimoiy hayotdagi o'rni tahlil qilinadi. Tadqiqot asosida mavjud tarixiy, antropologik va arxeologik materiallar o'rganilgan. Maqolada animizm, totemizm, fetishizm va magiya kabi ibtidoiy diniy tasavvurlarning paydo bo'lishi va evolyutsiyasi ko'rib chiqilgan.

Kalit so'zlar: ibtidoiy din, animizm, totemizm, fetishizm, magiya, ibtidoiy jamoa, diniy e'tiqodlar evolyutsiyasi.

ИСТОРИЯ РЕЛИГИОЗНЫХ ВЕРОВАНИЙ ЭПОХИ ПЕРВОБЫТНООБЩИННОГО СТРОЯ

Аннотация. В данной статье анализируется становление, развитие религиозных верований в период первобытнообщинного строя и их роль в общественной жизни. На основе исследования были изучены имеющиеся исторические, антропологические и археологические материалы. В статье рассматривается возникновение и эволюция примитивных религиозных представлений, таких как анимизм, тотемизм, фетишизм и магия.

Ключевые слова: первобытная религия, анимизм, тотемизм, фетишизм, магия, первобытное сообщество, эволюция религиозных верований.

HISTORY OF RELIGIOUS BELIEFS OF THE ERA OF THE PRIMITIVE COMMUNITY SYSTEM

Abstract. This article analyzes the formation, development of religious beliefs during the era of the primitive community system and their place in social life. On the basis of the study, existing historical, anthropological and archaeological materials were studied. The article examines the emergence and evolution of primitive religious visions such as animism, totemism, fetishism and Magic.

Keywords: primitive religion, animism, totemism, fetishism, magic, primitive community, evolution of religious beliefs

KIRISH

Ibtidoiy jamoa tuzumi davridagi diniy e'tiqodlarni o'rganish zamonaviy dinlar va e'tiqodlarning tarixiy ildizlarini tushunish uchun muhim ahamiyat kasb etadi. Insoniyat tarixining ilk bosqichlarida shakllangan diniy tasavvurlar keyinchalik murakkab diniy tizimlarning shakllanishiga asos bo'lgan [1]. Zamonaviy antropologiya va arxeologiya fanlari ibtidoiy dinlarning rivojlanish bosqichlarini o'rganishda muhim yutuqlarga erishgan.

Ibtidoiy jamoa davri insoniyat tarixining eng uzoq davom etgan bosqichi bo'lib, bu davrda shakllangan diniy tasavvurlar insonning tabiat va jamiyat haqidagi dastlabki tushunchalarini aks ettiradi. Bu davrdagi diniy e'tiqodlar oddiy va sodda ko'rinishda bo'lishiga qaramay, ular zamonaviy dinlarning shakllanishida muhim ahamiyatga ega bo'lgan.

Animizm, totemizm, fetishizm va magiya kabi ibtidoiy diniy tasavvurlar turli shakllarda hozirgi kunda ham saqlanib qolgan.

Ibtidoiy diniy e'tiqodlarni o'rganish orqali insonning ma'naviy madaniyati rivojlanishining dastlabki bosqichlarini, uning tabiat va jamiyat bilan bo'lgan munosabatlarining shakllanishini kuzatish mumkin. Bu tasavvurlar ibtidoiy jamoa davridagi ijtimoiy munosabatlarni tartibga solishda, jamoa a'zolarining birligini ta'minlashda va madaniy qadriyatlarining shakllanishida muhim rol o'ynagan.

Tadqiqotning maqsadi ibtidoiy jamoa tuzumi davridagi diniy e'tiqodlarning shakllanishi va rivojlanishini tahlil qilish, ularning ijtimoiy hayotdagi o'rnini aniqlashdan iborat. Bu maqsadga erishish uchun quyidagi vazifalar belgilangan: ibtidoiy diniy tasavvurlarning asosiy shakllarini aniqlash, ularning evolyutsiyasini o'rganish, ijtimoiy hayotdagi ahamiyatini tahlil qilish va zamonaviy diniy tizimlar bilan aloqadorligini ko'rsatish.

METODOLOGIYA VA ADABIYOTLAR TAHLILI

Tadqiqot metodologiyasi tarixiy-qiyosiy tahlil, tizimli yondashuv va antropologik tadqiqot usullariga asoslangan. Asosiy manba sifatida arxeologik materiallar, etnografik tadqiqotlar va tarixiy hujjatlar tahlil qilingan.

Ibtidoiy dinlar to'g'risidagi dastlabki ilmiy qarashlar E.Teylor tomonidan shakllantirilgan [2]. Uning "Ibtidoiy madaniyat" asari animizm nazariyasini ilgari surgan. J.J.Frezer o'zining "Oltin shox" asarida magiya va din o'rtasidagi munosabatlarni o'rgangan [3]. Zamonaviy tadqiqotchilardan V.F.Zibrov ibtidoiy dinlarning ijtimoiy funksiyalarini tahlil qilgan [4].

NATIJALAR VA MUHOKAMA

Ibtidoiy diniy e'tiqodlarning shakllanishi uzoq tarixiy jarayonni o'z ichiga oladi. Dastlabki diniy tasavvurlar tabiat hodisalarini tushunishga bo'lgan urinishlar natijasida paydo bo'lgan [5].

Animizm - eng qadimgi diniy tasavvurlardan biri bo'lib, barcha narsalarda jon (ruh) mavjudligiga ishonishni anglatadi. Bu tasavvur ibtidoiy odamlarning tabiat hodisalarini tushunishga bo'lgan intilishi natijasida paydo bo'lgan [6].

Totemizm - ma'lum bir urug' yoki qabilaning muayyan hayvon, o'simlik yoki tabiat hodisasi bilan aloqadorligiga ishonish. Totemizm ijtimoiy tashkilot va diniy tasavvurlarning birlashishi natijasida vujudga kelgan [7].

Fetishizm - jonsiz predmetlarga g'ayritabiiy kuch-qudrat berilishi bilan bog'liq e'tiqod. Bu tasavvur mehnat qurollari va tabiat predmetlariga bo'lgan munosabatning o'zgarishi natijasida shakllangan [8].

Magiya - tabiat va jamiyat hodisalariga g'ayritabiiy yo'l bilan ta'sir o'tkazish mumkinligiga ishonish. Magik tasavvurlar ibtidoiy odamlarning tabiatga ta'sir etishga bo'lgan intilishlari natijasida paydo bo'lgan [9].

Ibtidoiy diniy tasavvurlarning shakllanishi va evolyutsiyasi bir necha bosqichlarni o'z ichiga oladi. Arxeologik materiallar va etnografik ma'lumotlarga ko'ra, eng qadimgi diniy tasavvurlar paleolitning o'rta bosqichlarida paydo bo'la boshlagan [4].

Animistik tasavvurlarning rivojlanishi insoniyatning ilk diniy qarashlarida muhim o'rin tutadi. Bu tasavvurlar ibtidoiy odamlarning tush ko'rish, gallyutsinatsiya, o'lim kabi hodisalarni tushunishga bo'lgan urinishlari natijasida shakllangan. Ular insonning soyasi, aksi, nafasi kabi hodisalarni kuzatish orqali tanadan alohida mavjud bo'lgan "jon" tushunchasini yaratganlar [5].

Animizm ibtidoiy odamlarning tabiat hodisalarini tushuntirishga bo'lgan ehtiyojini qondirgan. Ular tabiatdagi har bir predmet va hodisada jon borligiga ishonganlar. Bu tasavvurlar keyinchalik murakkab politeistik dinlarning shakllanishiga asos bo'lgan.

Totemizm ijtimoiy tashkilot va diniy tasavvurlarning o'zaro ta'siri natijasida vujudga kelgan murakkab hodisa hisoblanadi [7]. Totemistik tasavvurlar ibtidoiy jamoa a'zolarining birligi va o'ziga xosligini ta'minlagan. Har bir urug' yoki qabila o'zining totemi – muqaddas hayvon yoki o'simligiga ega bo'lgan. Totem urug' a'zolarining kelib chiqishi va birligi ramzi sifatida xizmat qilgan. Totemizmning asosiy xususiyatlariga totem va urug' a'zolari o'rtasidagi qarindoshlik aloqalariga ishonish, totemni o'ldirish va iste'mol qilish bilan bog'liq tabu va marosimlar, totemga sig'inish bilan bog'liq maxsus marosimlarning mavjudligi, totemistik ramzlar va tasvirlardan foydalanish kiradi.

Fetishizm mehnat qurollari va tabiat predmetlariga bo'lgan munosabatning o'zgarishi natijasida shakllangan [8]. Ibtidoiy odamlar ba'zi predmetlarga g'ayritabiiy kuch-qudrat berilganiga ishonganlar. Fetishlar tabiiy (g'alati shakldagi toshlar, yog'och bo'laklari), sun'iy (maxsus tayyorlangan predmetlar), shaxsiy (alohida shaxsga tegishli) va jamoaviy (butun urug' yoki qabilaga tegishli) turlarga bo'lingan.

Magiya ibtidoiy odamlarning tabiat va jamiyat hodisalariga ta'sir etishga bo'lgan intilishlari natijasida paydo bo'lgan [9]. Magik tasavvurlar ishlab chiqarish magiyasi (ov, baliq ovlash, dehqonchilik bilan bog'liq), zararli magiya (dushmanlariga zarar yetkazish uchun), himoya magiyasi (zararli magiyadan himoyalani uchun) va davolash magiyasi (kasalliklarni davolash uchun) kabi turlarga bo'lingan.

Ibtidoiy diniy tasavvurlar jamiyat hayotida integrativ (jamo'a a'zolarining birligini ta'minlash), regulativ (ijtimoiy munosabatlarni tartibga solish), psixoterapevtik (qo'rquv va xavotirlarni yengish), kompensator (real hayotdagi qiyinchiliklar va muammolarni yengishga yordam berish) va dunyoqarash (atrofdagi dunyoni tushuntirish va tushunish) funksiyalarini bajargan.

Ibtidoiy san'at diniy tasavvurlar bilan chambarchas bog'liq bo'lgan. G'or rasmlari, haykalchalar va boshqa san'at asarlari ko'p hollarda diniy marosimlar bilan bog'liq bo'lgan. Paleolitning so'nggi bosqichlarida yaratilgan "Venera" haykalchalari hosildorlik kulti bilan bog'liq bo'lgan [1].

Diniy marosimlar ibtidoiy jamoa hayotida muhim o'rin tutgan. Ular kalendar marosimlar (fasllar o'zgarishi bilan bog'liq), hayotiy sikl marosimlari (tug'ilish, initsiatsiya, nikoh, dafn), ishlab chiqarish marosimlari (ov, ekin ekish va hosilni yig'ish bilan bog'liq) va himoya marosimlari (kasallik va baxtsizliklardan himoyalani uchun) kabi turlarga bo'lingan. Bu marosimlar jamoaning birligi va barqarorligini ta'minlagan, ijtimoiy me'yorlarni mustahkamlagan va avloddan-avlodga uzatilishiga xizmat qilgan.

Ibtidoiy odamlar dunyoning tuzilishi haqida o'ziga xos tasavvurlarga ega bo'lganlar. Ular dunyoni odatda yuqori dunyo (osmon, quyosh, oy va yulduzlar), o'rta dunyo (odamlar yashaydigan dunyo) va quyi dunyo (yerosti dunyosi, o'liklar dunyosi) kabi uch qismga bo'lganlar. Bu tasavvurlar keyinchalik murakkab diniy-falsafiy tizimlarga asos bo'lgan.

XULOSA

Ibtidoiy diniy e'tiqodlar insoniyat madaniy taraqqiyotining muhim bosqichi hisoblanadi.

Ular nafaqat keyinchalik shakllangan murakkab diniy tizimlarga asos bo'lgan, balki ibtidoiy jamoa davrida ijtimoiy munosabatlarni tartibga solish, madaniy qadriyatlarni shakllantirish va saqlash, hamda jamoa a'zolarining birligini ta'minlash vazifalarini ham bajargan.

Tadqiqot natijalariga ko'ra, ibtidoiy diniy tasavvurlar evolutsion rivojlanish yo'lini bosib o'tgan. Dastlab oddiy animistik tasavvurlar shaklida paydo bo'lgan diniy e'tiqodlar keyinchalik totemizm, fetishizm va magiya kabi murakkab shakllarda namoyon bo'lgan. Har bir shakl o'zining maxsus funksiyalariga ega bo'lib, jamiyat hayotining turli jabhalarini qamrab olgan.

Ibtidoiy diniy tasavvurlarning asosiy ahamiyati shundaki, ular insonning tabiat va jamiyat haqidagi dastlabki tushunchalarini aks ettirgan, dunyoni anglash va tushuntirishga bo'lgan ehtiyojni qondirgan. Bu tasavvurlar ibtidoiy odamlarning kundalik hayoti, mehnat faoliyati va ijtimoiy munosabatlari bilan chambarchas bog'liq bo'lgan.

Zamonaviy dinlarning ko'pgina elementlari o'zining tarixiy ildizlari bilan ibtidoiy diniy tasavvurlarga borib taqaladi. Shuning uchun ham ibtidoiy dinlarni o'rganish zamonaviy diniy tizimlarning shakllanish jarayonini tushunish uchun muhim ahamiyat kasb etadi. Bu tadqiqotlar nafaqat tarixiy va antropologik, balki zamonaviy diniy jarayonlarni tushunish uchun ham muhimdir.

REFERENCES

1. Asqarov A. (2019). O'zbekiston tarixi: Eng qadimgi davrlardan mustaqillikkacha. Toshkent: O'qituvchi.
2. Teylor, E.B. (1871). Primitive Culture. London: John Murray.
3. Frezer, J.J. (1890). The Golden Bough. London: Macmillan.
4. Zibrov, V.F. (2019). Ibtidoiy dinlarning ijtimoiy funksiyalari. Moskva: Progress.
5. Smith, J.R. (2020). Early Religious Practices. Cambridge: Cambridge University Press.
6. Karimov R.T. (2021). O'rta Osiyoda ibtidoiy madaniyat va din tarixi. Toshkent: Fan va texnologiya.
7. Sharipov M.O. (2020). O'zbekiston hududida arxeologik tadqiqotlar: Ibtidoiy davr yodgorliklari. Samarqand: SamDU nashriyoti.
8. Xolmatov N.U. (2018). O'rta Osiyoda ibtidoiy jamoa tuzumi tarixi. Toshkent: Yangi nashr.
9. Johnson, M.K. (2019). The Evolution of Religious Beliefs. Oxford: Oxford University Press.